

شاخص‌های حکمران و حکمرانی اسلامی با نگاهی به آرای مقام معظم رهبری

امیر نوده‌فراهانی

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب نقطه عطفی بود که جامعه علمی کشور را به بازخوانی و مرور تجربیات و رخدادهای چهل ساله انقلاب اسلامی سوق داد. در این مطالعات ضمن نظر افکندن به آنچه تاکنون رغم خورده است، مسیر پیش روی انقلاب اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفت. در این کوتاه به بازخوانی نظرات رهبر انقلاب درباره حکمرانی در انقلاب اسلامی پرداخته شده است.

قریب به سه دهه از انقلاب اسلامی تحت زعامت حضرت آیت الله خامنه‌ای سپری شده است، از این رو توجه به آرای ایشان بسیار حائز اهمیت است. در این نوشتار به بررسی شاخص‌های حکمران و حکمرانی در جامعه اسلامی توجه گردیده است. همچنین با درنظر گرفتن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی مسیر آینده حکمرانی در جمهوری اسلامی نیز بررسی شده است.

روش تحقیق ما در این پژوهش تحلیل محتوای کیفی است که در آن متن سخنان رهبری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

در این پژوهش شاخص‌های حکمرانی اسلامی با استفاده از نظرات رهبری به این ترتیب دسته بندی شده است. ۱- توحید ۲- توجه به اخلاق ۳- تقوا ۴- علم و دانش ۵- مردم محوری ۶- حرکت جهادی ۷- باور به توانایی ۸- دفاع. همچنین ویژگی‌هایی که لازم است حکمران اسلامی به آن‌ها متصف باشد نیز استحصاء شده‌اند که شامل درنظر گرفتن سعادت همگان، دوری از شهوات، کنترل نفس و رعایت حقوق مردم می‌باشد.

با توجه به بیانیه گام دوم و آرای رهبری، مسیر آینده انقلاب نیز با تاکید بر سه عنصر علم، اقتصاد و سبک زندگی تبیین شده است.

کلمات کلیدی: حکمرانی، ولایت، مقام معظم رهبری، شاخص‌های حکمرانی، بیانیه گام دوم،

۱- مقدمه و طرح مسأله

در آغاز دهه پنجم انقلاب اسلامی، صادر شدن بیانیه گام دوم انقلاب توسط رهبری معظم، افکار عمومی و جامعه نخبگانی را به بازبینی و بازخوانی انقلاب اسلامی رهنمون ساخت. با توجه به تأکیدات رهبر معظم انقلاب در این بیانیه نسبت به شناخت صحیح گذشته، استفاده از تجربیات و طرح ریزی برای آینده انقلاب اسلامی، لازم است که مروری بر ابعاد مختلف سیاستگذاری و حکمرانی در دوران چهل ساله حکومت جمهوری اسلامی صورت پذیرد. بررسی این تجربیات و انتقال آن‌ها به نسل‌های بعدی قطعاً یکی از راه‌های رسیدن به رشد و تعالی بیشتر در آینده خواهد بود.

با توجه به آنچه گذشت، قصد ما در این نوشتار بررسی شاخص‌های حکمرانی اسلامی و ویژگی‌های حکمران در جامعه اسلامی خواهد بود. برای رسیدن به این مقصود بر سخنان حضرت آیت الله خامنه‌ای تمرکز خواهد شد و بیانات ایشان مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت. با توجه به بیانات مقام معظم رهبری پاسخ به چند سوال اصلی را پیگیری می‌کنیم: ۱- شاخص‌های حکمرانی اسلامی چیست؟ ۲- حکمران در جامعه اسلامی چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟ ۳- وجه تمایز حکمرانی اسلامی با سایر الگوهای حکمرانی چیست؟.

همچنین بنا داریم با نظر به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی بعنوان یک سند مهم و اساسی در تبیین جریان و مسیر انقلاب اسلامی که به نوعی چشم انداز آینده را ترسیم می‌نماید، برای این سوال پاسخی بیابیم که مسیر حکمرانی در گام دوم انقلاب باید چه سمت و سویی را دنبال کند و بر کدام عناصر تکیه نماید. برای دستیابی به هدف مورد نظر که تبیین و توضیح حکمرانی اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری است، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده خواهیم کرد. در این مقال ضمن مرور بیانات ایشان در سال‌های رهبری، از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۸، تلاش شده تا به سوالاتی که مطرح شد، پاسخ داده شود.

۲- تحلیل محتوای کیفی

روش تحلیل محتوا از جمله روش‌هایی است که از آن برای تحلیل متن (و سخنرانی) استفاده می‌شود. این روش هم اکنون بعنوان یکی از روش‌های مورد اعتماد در رشته‌های مختلفی استفاده می‌شود و کاملاً تبدیل به روشی بین رشته‌ای شده است.

در تعریفی ساده در مورد تحلیل محتوا گفته می‌شود، تحلیل محتوا فرآیندی است که طی آن مفاهیم مورد نظر از متن مورد مطالعه استخراج می‌شود و مفاهیم در چارچوبی منظم سامان می‌گیرند. فرض این روش آن است که بدین شکل امکان کشف معانی وجود دارد و می‌توان به درکی از جهان دست پیدا کرد (Wilkinson &

68: Birmingham, 2003). تحلیل محتوا در حوزه های مختلفی به کار گرفته می شود و امروزه در این روش علاوه بر منابع نوشتاری، انواع متن (text) در معنای کلی آن، مثل داده های کلامی، تصویری، چاپی و الکترونیکی می تواند مورد تحلیل قرار بگیرد.

در تحلیل محتوای کیفی محقق با رجوع به داده های بدست آمده از متن، دست به تلخیص و دسته بندی آنها می زند تا در پایان به مفاهیم و مضامین اصلی مربوط به مسئله تحقیق دست یابد. در حقیقت تحلیل محتوای کیفی در پی دستیابی به اهداف زیر است:

- خلاصه کردن اطلاعات وسیع متن و استخراج مفاهیم و مضامین اصلی

- برقراری ارتباط بین یافته ها و موضوع تحقیق

- بدست آوردن چارچوب یا نظریه ای پیرامون متن مورد مطالعه (تبریزی: ۱۳۹۳، ۱۲۳)

در روش تحلیل محتوای کیفی می کوشیم تا با بررسی متن به درکی از مفهوم حکمرانی در کلام رهبر معظم انقلاب دست پیدا کنیم. در این پژوهش متنی که بعنوان محتوای پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته است، بیانات و سخنرانی های رهبر معظم انقلاب در سال های رهبری ایشان است. همچنین در این رویکرد روشی، متن بعنوان یک کل به هم پیوسته مورد مطالعه قرار می گیرد، از این رو تمام سخنرانی ها و خطبه های نماز جمعه ای که در سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ توسط ایشان ایراد شده اند بعنوان متن (text) مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. با بررسی و مذاقه در متن، مفاهیم مربوط به حکمرانی از درون آن استخراج گردید و در مرحله بعد با دسته بندی و مقوله بندی این مفاهیم به سوالات مطرح شده در پژوهش که به نوعی مفروضات ما بودند پاسخ داده شده است.

۳- شاخص های حکمرانی اسلامی

در این بخش شاخص ها و ویژگی هایی که باید در یک حکمرانی اسلامی وجود داشته باشد، با توجه به نظرات رهبری استخراج شده است. در زیر این ویژگی ها به تفصیل بیان خواهد شد.

۳-۱- استقرار توحید در جامعه

رهبر معظم انقلاب با ارائه بحثی اسلام و احکام آن را پایه و اساس حکمرانی اسلامی معرفی می کنند. ایشان معرفت به اسلام و تحقق احکام اسلامی را دو رکن اصلی حکمرانی می دانند و با تاکید بر شرایط دنیای جدید از حوزه های علمیه می خواهند تا با نگاهی عمیق مبانی حکمرانی و تحقق احکام اسلام را در متون دینی جستجو نمایند؛

تا به این وسیله مبانی نظری حکمرانی اسلامی تقویت گردد. همچنین توجه به تحقق بخشیدن احکام در یک جامعه که مدعی حکمرانی مبتنی بر اسلام است، مورد تاکید ایشان قرار دارد. عبارت دیگر حکمرانی زمانی می‌تواند اسلامی باشد که احکام اسلام را بتواند در جامعه تحت حکومت خود پیاده کند.

"اسلام فقط معرفت نیست، تعهد به عمل و تحقق احکام اسلام هم جزو اسلام است ... اصول دین، فروع دین، ارزشهای اخلاقی، سبک زندگی، آئین حکمرانی، اینها همه جزو اسلام و جزو معارف اسلامی است - خب اینها را باید برویم در حوزه‌ی علمیّه یاد بگیریم بخش دیگر اسلام عبارت است از محقق کردن این حقایق در متن جامعه، در متن زندگی مردم، یعنی هدایت؛ این بخشی از اسلام است دیگر. اسلام فقط توحید به معنای علم توحید با همان عمق و معرفت عرفانی و فلسفی و [مانند] اینها نیست، بلکه اسلام عبارت است از استقرار توحید در جامعه؛ یعنی جامعه موحد بشود؛ این هم جزو اسلام است" (بیانات در دیدار طلاب حوزه‌های علمیه، ۱۳۹۸/۰۲/۱۸).

۳-۲- در نظر گرفتن تقوا

رهبر انقلاب تقوا را بعنوان یکی از ویژگی‌های مهم در حکمرانی اسلامی معرفی می‌کنند و آن را خط قرمزی می‌دانند که عدم التزام به آن می‌تواند حکمرانی اسلامی را به حکمرانی طاغوتی بدل نماید.

"از جمله‌ی جاهایی که تقوا باید خودش را نشان بدهد اینجا است؛ یکی مسئله‌ی رعایت بیت‌المال است، یکی مسئله‌ی خویش‌داری در برابر طغیان نفس است؛ مال‌اندوزی، مشکلات اخلاقی، میل به زندگی تجملاتی و اشرافیت؛ اینها چیزهایی است که ما مسئولین جمهوری اسلامی باید خیلی مراقب باشیم. وَ سَكُنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الدِّينِ ظَلَمُوا؛ (۱۳) خب، اینکه ما در همان ساختمانی که آن طاغوت حکمرانی میکرد حکمرانی کنیم، مثل او هم عمل نکنیم که نشد، [در این صورت] ما با او فرقی نداریم. روشمان بایستی با روش بندگان شیطان و اتباع شیطان متفاوت باشد" (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲۴).

۳-۳- رعایت اخلاق انسانی و دوری از تبعیض

یکی از مهمترین ویژگی‌هایی که باید در حکمرانی اسلامی مورد توجه قرار بگیرد توجه به اخلاق انسانی و گسترش آن در جامعه است. همانطور که خداوند برای رسول اکرم (ص) نیز همین ویژگی را بر می‌شمارد^۱ و پیامبر اسلام نیز هدف بعثت خود را گسترش اخلاق معرفی کند^۲.

رهبر معظم انقلاب در بیاناتی مسئله اخلاق را وجه تمایز حکمرانی اسلامی می‌خوانند. ایشان گسترش اخلاق را عاملی برای جلوگیری از برخی انحرافات دانسته و اعتقاد دارند گسترش اخلاق باعث ایجاد حیاتی متفاوت در جامعه خواهد شد.

"جبهه حق در تلاش است که دنیا را با اخلاق صحیح انسانی بسازد و اجازه نمی‌دهد که عده‌ای زورگو، پرتوقع و فرصت‌طلب، بر زندگی جمع دیگری از انسانها حکمرانی کنند. در جبهه حق، هیچ فرقی بین نژادهای انسانی نیست، همه بنده خدا و تابع فرمان او هستند و در خدمت به انسانیت، حرکت می‌کنند و اگر جبهه حق، راه را در مقابل خود باز ببیند، نه فقط زندگی انسان را، بلکه محیط حیات روی زمین را زیبا و آباد خواهد کرد" (سخنرانی رهبر انقلاب در اجتماع عظیم مردم شهرستان بابل، ۱۳۷۴/۰۷/۲۵).

۳-۴- رعایت اخلاق انسانی و دوری از تبعیض

توجه به علم و پیشرفت‌های علمی یکی از مواردی است که رهبری در سال‌های زعامتشان همیشه آن را مورد تأکید قرار داده‌اند. در اینجا نیز رهبر انقلاب پیشرفت علمی را یکی از راه‌های تحقق حکمرانی و به طور خاص حکمرانی اسلامی معرفی می‌نمایند.

"دویست سال غریبه‌ها با کمک پیشرفتهای علمی خودشان بر امت اسلامی حکمرانی کردند؛ کشورهای اسلامی را تصرف کردند.... ما توانائیهای خودمان را دست‌کم

۱- سوره آل عمران، آیه ۱۵۹: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ.

۲- پیامبر اکرم (ص) در حدیثی می‌فرماید: إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ (مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۸۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق).

نگیریم." (بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی»، ۱۰/۱۱/۱۳۹۰).

۳-۵- تقویت بنیه دفاعی

رهبر انقلاب توانایی دفاعی را تضمین‌کننده عزت جامعه اسلامی می‌دانند و با توجه به وجود هوس‌ها و قدرت‌طلبی جوامع دیگر، قدرت دفاع را از شاخص‌های اصلی حکمرانی اسلامی تلقی می‌کنند. قدرت دفاعی است که می‌تواند حکمرانی اسلامی را در مقابل دشمنان حفظ کند و عامل گسترش و تداوم حکمرانی باشد.

"اگر ملتی قدرت دفاع از خود را نداشته باشد، عزت او هم هیچ‌گونه تضمینی ندارد. در دنیایی که هوس‌ها و انگیزه‌های مادی به جای ارزش‌های معنوی بر انسان‌های صاحب قدرت حکمرانی می‌کند، هیچ ملتی نمیتواند از هیچ مرکز دیگری جز قدرت درونی خود که خدای متعال به او بخشیده است، امید هیچ‌گونه کمک و چشم‌داشت حمایتی را داشته باشد. ملت‌ها باید به خودشان تکیه کنند تا بتوانند عزتی را که خود را شایسته‌ی آن میدانند، به دست بیاورند. این قدرت، قدرت علمی است؛ قدرت دفاع از خود است؛ توانایی بروز استعدادهای درونی است" (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام علی (ع)، ۰۶/۰۷/۱۳۸۴).

۳-۶- محوریت مردم

رهبر انقلاب معتقدند در جامعه اسلامی، مردم باید در مرکز توجه قرار داشته باشند. از شاخص‌های اساسی در حکمرانی اسلامی آن است که مردم نقشی محوری و نه حاشیه‌ای را در جامعه ایفا نمایند. علاوه بر تأکیدات ایشان در بیانات و سخنرانی‌ها، در رفتار و مشی خودشان نیز، اهتمام جدی به محور قرار گرفتن مردم در جامعه وجود دارد.

"امیرالمؤمنین علیه الصّلاة والسّلام که مظهر ولایت اسلام و مصداق کامل ولیّی است که برای مردم مشخص شده است، در هیچ برهه‌ای، از این حالت ارتباط و اتصال و انسجام با مردم خالی نبوده است. نه در دورانی که او را عملاً از حکومت کنار گذاشتند و

مردم را از او به عنوان ارتباط حکومتی جدا کردند و نه در دوره‌های دیگر، از ارتباط و اتصال با مردم خالی نبوده است" (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۶/۰۲/۰۶).

۷-۳- حرکت جهادی

ایشان با در نظر گرفتن شرایط عصر حاضر اعتقاد دارند که حرکت جهادی نقش کلیدی در حکمرانی اسلامی دارد. حرکت جهادی و تلاش خستگی‌ناپذیر است که در مرحله اول باعث تشکیل و موجب تداوم و بقای حکمرانی اسلامی می‌گردد. حرکت جهادی در نگاه ایشان یکی از عوامل اصلی پیشرفت و تعالی است که به نوعی در مقابله با دشمن به کار گرفته می‌شود. دشمن در اینجا حکمرانی‌های غربی و مبتنی بر ارزشهای مادی و دنیوی هستند که تنها با حرکت جهادی و از خود گذشتگی می‌توان بر آنها غلبه کرد.

"هرجا انقلابی عمل کردیم پیش رفتیم و هرجا از انقلابیگری و حرکت جهادی غفلت کردیم، عقب ماندیم و ناکام شدیم. میتوان این راه را با شیوهی انقلابی حرکت کرد و آنوقت، پیشرفت قطعی است" (بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۵/۳/۱۴).

۸-۳- باور عمومی به توانایی‌های بومی

رهبر انقلاب به طور مداوم همه مسئولین و مردم را به در نظر گرفتن توانایی‌های بومی و داخلی دعوت می‌نماید. آنطور که از بیانات ایشان استنباط می‌شود، در جامعه‌ای که به توانایی‌های خود باور ندارد و ظرفیت‌های بومی و داخلی را حقیر می‌پندارد، حکمرانی اسلامی امکان بروز و ظهور پیدا نمی‌کند. ایشان ترویج اندیشه عدم خود باوری را در نتیجه سیاست‌های غربی تحلیل می‌کنند. ایشان اعتقاد دارند حضور این اندیشه باعث عقب ماندگی در تمام جنبه‌های فردی و اجتماعی می‌گردد.

"از بزرگترین آفت‌هایی که فرهنگ غربی بر کشورهای اسلامی وارد کرد، دو تصور غلط و انحرافی بود: یکی تلقین و تزریق ناتوانی ملت‌های مسلمان؛ باوراندند که از شما کاری بر نمی‌آید؛ نه در میدان سیاست، نه در میدان اقتصاد، نه در میدان علم... تلقین دوم و باور دومی که به ما تزریق کردند،

بینهایت بودن و غیر قابل شکست بودن قدرت دشمنان ماست" (بیانات در دیدار شرکت کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی»، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰).

۴- ویژگی‌های حکمران در اسلام

۴-۱- تلاش برای سعادت مردم

در نظر گرفتن سعادت همگان و برنامه‌ریزی برای عموم مردم از جمله ویژگی‌هایی است که باید حکمران اسلامی به آن توجه کند. حکمران در جامعه اسلامی نباید خود را مسئول قشر یا دسته خاصی از مردم بداند و منافع و نظرات آن‌ها را در نظر بگیرد، بلکه باید با نگاهی کلان و همه جانبه اهدافی را تعیین و پیگیری نماید که سعادت همه مردم را دربر داشته باشد. رهبر انقلاب در این رابطه می‌فرماید:

"امامت یعنی یک فردی، یک گروهی بر یک جامعه‌ای حکمرانی میکنند و جهت حرکت آنها را در امر دنیا و در امر معنویت و آخرت مشخص میکنند. این یک مسئله‌ی همگانی است برای همه‌ی جوامع بشری". (بیانات در جمع ۱۱۰ هزار بسیجی در روز عید غدیر، ۱۳۸۹/۰۹/۰۴).

این ویژگی در رفتار و بیانات رهبر انقلاب به وضوح قابل مشاهده است، ایشان ضمن در نظر گرفتن اهداف کلی جامعه، همیشه سعادت ملت را مورد تأکید قرار داده‌اند.

۴-۲- لگام زدن به نفس طغیانگر

قبول مسئولیت در جامعه اسلامی و حکمران بودن همراه با بسط ید در امور مختلفی خواهد بود. از جمله مواردی که امکان انحراف را در جامعه بوجود می‌آورد، انحراف و فساد مسئولان و مدیران است. در نظر گرفتن تقوای الهی و تهذیب نفس در جهت همین امر است که از آلوده شدن به مسایل پست و دنیوی جلوگیری نماید. حکمران اسلامی باید چنان بر نفس خود تسلط داشته باشد که بدون توجه به جایگاه افراد درباره آنان حکم کند و دامن خود را از وابستگی به شهوات پاک نگاه دارد. مقام معظم رهبری معتقدند:

"از جمله‌ی جاهایی که تقوا باید خودش را نشان بدهد اینجا است؛ یکی مسئله‌ی رعایت بیت‌المال است، یکی مسئله‌ی خویش‌داری در برابر طغیان نفس است؛ مال‌اندوزی، مشکلات اخلاقی، میل به زندگی تجملاتی و اشرافیت؛ اینها چیزهایی است که ما

مسئولین جمهوری اسلامی باید خیلی مراقب باشیم" (بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۲۴/۰۲/۱۳۹۸).

۴-۳- دوری از شهوات

رفتار و اعمال یک فردی که بعنوان حکمران در هر جامعه‌ای مشغول به فعالیت است، بر همه مردم آن جامعه اثرگذار خواهد بود. حال فردی که در جامعه اسلامی، حکمران قلمداد می‌شود باید اعمال و رفتارش را به نحوی کنترل کند که متوجه امیال و خواسته‌های شخصی‌اش نباشد، بعبارت دیگر حکمران اسلامی نباید برای رسیدن به تمایلات خود وارد عرصه حکمرانی شود. فلذا یکی از ویژگی‌های حکمران اسلامی نماینده مردم بودن است یعنی در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری منافع شخصی خود را در نظر نگیرد و خود را در مقابل مردم تعریف ننماید. در توضیح این مطلب رهبری چنین فرموده‌اند که:

"سران فاسد و خائن و پول‌پرست و غرق در شهوات و لذت‌های مادی و حیوانی، بر این کشور حکمرانی میکردند؛ آن سیاستمداران خبیث وابسته‌ی طماع پست فرودست در مقابل دشمنان و خشمگین در مقابل مردم، تبدیل شدند به نمایندگان مردم" (بیانات در مراسم بیست و چهارمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۴/۰۳/۱۳۹۲).

۴-۴- رعایت حقوق ملت

توجه به مردم و در نظر گرفتن حقوق ملت از ویژگی‌های دیگری است که حکمران اسلامی باید بدان آراسته باشد. در جامعه اسلامی نقش مردم بسیار مورد تاکید و توجه قرار دارد، فلذا حکمرانی اسلامی مردمی است و با حمایت مردم اکان رشد و نمو پیدا می‌کند. با این نکات حکمران اسلامی باید چنان با مردم پیوند داشته باشد که همواره خود را از مردم بداند و حقوق آنان را در حد توان رعایت نماید. رهبر انقلاب با ذکر نمونه‌ای از زندگی امیرالمؤمنین علی(ع) می‌فرمایند:

"در همان وقت [زمانی که حضرت از حکومت کنار بودند] هم امیرالمؤمنین یکی از آحاد ملت و جزو مردم است. منزوی و منعزل و کناره‌جوی از مردم نیست. آن وقتی هم که به حکومت میرسد، یک حاکم به تمام معنا مردمی است. این چیزی است که در نظام

جمهوری اسلامی، در حدّ بالایی تجربه شد. نظام مقدّس جمهوری اسلامی، قدرت خود را از همین معنا گرفته است. مسؤولان و زمامداران امور کشور، به تمام معنی کلمه، با مردم مرتبط و متّصلند" (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۶/۰۲/۰۶).

۵- دستاوردهای حکمرانی اسلامی

رهبر انقلاب اسلامی اعتقاد دارند که حکمرانی اسلامی در هر جامعه‌ای که برپا شود برکات و آثاری را برای آن جامعه به ارمغان می‌آورد. ایشان در توضیح این مسئله به حکمرانی اسلامی که به برکت انقلاب اسلامی در ایران شروع شده اشاره می‌نمایند و دستاوردهای انقلاب را از وجه حکمرانی به تفصیل بیان می‌کنند.

"انقلاب، سرمایه‌ی ممتاز و منحصر به فرد ملت ما و کشور ما است. برای به دست آوردن انقلاب هزینه داده‌ایم؛ هزینه‌های سنگینی هم پرداخت شده است اما صدها برابر آن هزینه‌ها، منافع وجود دارد؛ این یک تجارت پرسود است برای ملت... هرچه جلو آمدیم، هزینه‌ها سبک‌تر و قابل تحمّل‌تر، اما منافع کلان‌تر و بیشتر شده است" (بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله)، ۱۳۹۵/۳/۱۴).

در زیر دستاوردهای حکمرانی اسلامی که به نوعی در مقایسه با حکمرانی غیراسلامی (طاغوتی) قبل از انقلاب می‌باشد با توجه به بیانات رهبری معظم ذکر شده‌اند.

۱-۵- قطع وابستگی و دستیابی به استقلال

"یکی از مهم‌ترین مشکلات و مصائب ملت ایران در طول سالیان متمادی حکمرانی طاغوت، «وابستگی به بیگانگان» بود. حکومت پهلوی، ایران را در وضعیت وابستگی تمام‌عیار به قدرت‌های استعماری در ابعاد گوناگون فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و... قرار داده بود. وابستگی، نقطه‌ی مقابل استقلال به عنوان «آزادی در ابعاد یک ملت»" (بیانات در مراسم بیست و پنجمین سالروز رحلت حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۳/۳/۱۴).

۲-۵- حاکمیت دین

"امروز برای اولین بار در تاریخ کشور ما - بلکه در تاریخ کشورهای اسلامی - بعد از صدر اسلام، دین منشأ و منبع قدرت و تدبیر امور و اداره‌ی جامعه شده است." (بیانات در دیدار طلاب و اساتید مدرسه‌ی علمیه‌ی آیة‌الله مجتهدی، ۲۲/۳/۱۳۸۳).

"فتح‌الفتوح امام، ساختن جوانان مؤمن، مخلص، سالم، صادق، بی‌اعتنای به شهوات و دل‌هایشان متوجه به سمت خدا بود. در طول تاریخ، در این مملکت و یا در سایر ممالک اسلامی، ما چه موقع این قدر جوان خوب و صالح، مثل دوران انقلاب داشتیم؟" (بیانات در مراسم ویژه‌ی روز بسیج در پادگان امام حسن مجتبی (ع)، ۱۳۶۹/۰۹/۰۵).

۳-۵- حاکمیت مردم و استقرار مردم‌سالاری دینی

"ملت ما تا قبل از انقلاب اسلامی مزه‌ی حاکمیت مردم را نچشیده بود. از اعلام مشروطیت در ایران تا سالی که انقلاب پیروز شد، ۷۵ سال طول کشید؛ از این ۷۵ سال، ۵۵ سال دیکتاتوری خاندان پهلوی بود؛ دیکتاتوری خشن و وابسته به قدرتهای جهانی؛ یعنی اول به انگلیس، بعد به آمریکا. بدون ملاحظه‌ی خواست مردم." (بیانات در مراسم تنفیذ حکم ریاست جمهوری اسلامی ایران، ۱۲/۵/۱۳۹۲).

"انقلاب اسلامی که بزرگ‌ترین تحول و تغییر قدرت در طول تاریخ ما بود و اساس سلطنت و حکومت فردی را به حکومت مردمی تبدیل کرد، با نیروی مردم انجام گرفت... حکومت شد مردمی." (بیانات در دیدار مردم شیراز، ۱۱/۲/۱۳۸۷).

۴-۵- احیای عزت

"یکی از اساسی‌ترین قلم‌هائی که انقلاب اسلامی به ما ملت ایران عطا کرد، احساس عزت بود. امام بزرگوار ما مظهر عزت بود. آن روزی که امام علناً فرمود «آمریکا هیچ غلطی نمی‌تواند بکند»، اوج اقتدار سیاسی و نظامی آمریکا در دنیا بود. امام احساس عزت را به این مردم برگرداند و انقلاب احساس عزت را به ملت ایران برگرداند." (بیانات در جمع مردم استان کردستان در میدان آزادی سندج، ۲۲/۲/۱۳۸۸)

۵-۵- پیشرفت همه جانبه

"یک وقت دیکتاتوری هست، همراه با وابستگی، همراه با نوک‌رصفی؛ این چیزی بود که ما در سالهای متمادی دچارش بودیم... اگر آن استبداد و وابستگی بود، ما پیشرفت نمیکردیم؛ پیشرفت کنونی که آغاز شده، ناشی از انقلاب اسلامی است." (بیانات در دیدار وزیر علوم و استادان دانشگاه تهران، ۱۳/۱۱/۱۳۸۸).

۶-۵- دستیابی به عدالت

"یکی از نمونه‌های مهم عدالت اجتماعی، تقسیم و توزیع متناسب فرصت‌های کشور است... این همه مسکن‌سازی در روستاها، این همه جاده‌سازی به سمت شهرهای دور کشور و روستاها، راه‌های ارتباطی، ارتباطات گوناگون، نیروی برق، آب مناسب، تلفن، امکانات زندگی، اینها در سرتاسر کشور توزیع شده است." (بیانات در اجتماع مردم اسفراین، ۲۲/۷/۱۳۹۱).

"ما از لحاظ توزیع منابع عمومی به همه‌ی مناطق کشور، پیشرفت کرده‌ایم... از لحاظ گسترش تحصیل علم، در سرتاسر کشور این امتیاز و این امکان وجود دارد... می‌بینید در همه‌ی شهرها دانشگاه وجود دارد؛ یعنی امکان تحصیل. خوب، این عدالت است." (خطبه‌های نماز جمعه تهران + ترجمه خطبه عربی، ۱۵/۱۱/۱۳۸۹).

۷-۵- تأمین آزادی

"[انقلاب اسلامی] اختناق نفسگیری که بر ملت ما حاکم بود، از بین برد، آزادی به این ملت داد - آراء خودشان را، حرفهای خودشان را بتوانند آزادانه ابراز کنند - فضا، فضای آزادی شد." (خطبه‌های نماز جمعه تهران + ترجمه خطبه عربی، ۱۴/۱۱/۱۳۹۰).

۸-۵- هویت بخشی به ملت‌های مسلمان

"وقتی این انقلاب به وجود آمد، وقتی قامت برافراشته‌ی امام بزرگوار ما در منظر مردم مسلمان عالم پدیدار شد، همه احساس کردند که یک هویتی، یک شخصیتی، یک اصالتی پیدا کرده‌اند. همین موجب شد که در شرق و غرب دنیای اسلام نشانه‌های بیداری مسلمانان پدیدار بشود. ملت فلسطین بعد از ده‌ها سال ناکامی جان گرفت؛ جوانان کشورهای عربی که بعد از شکست در سه جنگ که دولتهایشان با رژیم صهیونیستی

داشتند و دلمرده و مأیوس بودند، دوباره روحیه گرفتند. اینها دیگر مربوط به دنیای اسلام

است." (بیانات در بیستمین سالگرد رحلت امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸/۰۳/۱۴).

۶- مسیر حکمرانی در بیانیه گام دوم انقلاب

با نگاهی عمیق و متفاوت به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که توسط رهبری معظم صادر شده است، متوجه خواهیم شد که ایشان شرایط و الزاماتی را برای تحقق گام دوم ذکر کرده‌اند. از جمله شرایطی که در بیانیه به آن توجه شده است و پای نهادن در مسیر گام دوم و همچنین تحقق اهداف در گروی توجه به آن‌هاست، عبارتند از: ۱- شناخت صحیح گذشته ۲- شناخت بایدها و واقعیت‌ها ۳- توجه به مسیر پیش رو.

۱- مطالعه گذشته: استفاده از تجربیات گذشتگان و تلاش برای بهره بردن از آن‌ها و همچنین آشنایی با حوادث و اتفاقات اثرگذار در دوره قبل و بعد از انقلاب یکی از نکاتی است که به صراحت در بیانیه گام دوم به آن اشاره شده است. تعبیر رهبر معظم انقلاب در بیانیه درباره شناخت گذشته چنین است:

"برای برداشتن گامهای استوار در آینده، باید گذشته را درست شناخت و از تجربه‌ها درس گرفت؛ اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغها به جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت."

۲- آگاهی نسبت به بایدها و واقعیت‌ها: شناخت و آگاهی داشتن به مسایل امروز جامعه نیز از جمله شرایط برای ورود به گام دوم است. جامعه نخبگانی و جوانان علاوه بر آن که باید نسبت به اهداف و آرمان‌های انقلاب شناخت داشته باشند، باید از مسایل، آسیب‌ها و مشکلات حال حاضر جامعه را نیز مطلع باشند. در غیر این صورت امکان ارائه راهبرد و راهکار و طی طریق در مسیر انقلاب را نخواهند داشت. در همین رابطه در متن بیانیه چنین آمده است:

"بی‌شک فاصله‌ی میان بایدها و واقعیتها، همواره وجدانهای آرمان‌خواه را عذاب داده و می‌دهد، اما این، فاصله‌ای طی‌شدنی است و در چهل سال گذشته در مواردی بارها طی شده است و بی‌شک در آینده، با حضور نسل جوان مؤمن و دانا و پُرانگیزه، با قدرت بیشتر طی خواهد شد."

۳- توجه به مسیر پیش رو: داشتن نگاه روبه جلو و برنامه‌ریزی برای دستیابی به اهداف بلند مدت و کوتاه مدت از جمله شرایط ورود به عرصه گام دوم انقلاب خواهد بود. رهبر انقلاب توجه به اهداف بزرگ خودسازی، اصلاحات در جامعه و در نهایت رسیدن به تمدن اسلامی را در بیانیه ذکر کرده‌اند:

"انقلاب پُرشکوه مکت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چله‌ی پُرافتخار را بدون خیانت به آرمانهایش پشت سر نهاده و در برابر همه‌ی وسوسه‌هایی که غیر قابل مقاومت به نظر میرسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دومین مرحله‌ی خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است."

چنین به نظر می‌رسد که اولین هدف در گام دوم انقلاب اسلامی باید خودسازی و تقویت قوای فردی باشد تا زمینه برای "جامعه‌پردازی" که دومین هدف و به معنای اصلاح جامعه است، فراهم گردد. هدف نهایی هم دستیابی به تمدن اسلامی است که تحقق کامل گام دوم انقلاب خواهد بود که به نوعی تحقق کامل حکمرانی اسلامی در تمام عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است.

با توجه به آنچه در متن بیانیه آمده است، به رغم تلاش‌های صورت گرفته در جامعه کنونی عقب ماندگی‌هایی نسبت به اهداف کلی انقلاب وجود دارد. "آنچه تاکنون شده با آنچه باید میشده و بشود، دارای فاصله‌ای ژرف است. در جمهوری اسلامی، دلهای مسئولان به‌طور دائم باید برای رفع محرومیتها بتپد و از شکافهای عمیق طبقاتی بشدت بیمناک باشد."

یکی از راه‌هایی که توسط رهبر معظم انقلاب مورد تاکید قرار گرفته است و می‌تواند به جبران این مشکلات کمک کند، "جهاد علمی" است. ایشان در متن بیانیه می‌فرمایند: "مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش گیرید. به پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما بشدت بیمناک است ناکام سازید."

دو راه دیگری که رهبر معظم انقلاب برای اصلاح وضعیت کنونی و دستیابی به هدف بزرگ گام دوم انقلاب اسلامی که همانا رسیدن به تمدن اسلامی است، ارائه می‌کنند، توجه به مسئله "اقتصاد" و "سبک زندگی" است. نکته جالب اینجاست که دقیقاً در هر دو حوزه "اقتصاد" و "سبک زندگی" مشکلات فراوانی وجود دارد و از طرف دیگر این دو حوزه بسیار حائز اهمیت هستند. رهبر انقلاب درباره اهمیت و ارتباط این دو حوزه با یکدیگر

معتقدند: "تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زیانهای بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوانها است".

رابطه میان سه راهبردی که می‌تواند ما را به سوی تمدن اسلامی رهنمون سازد، یکی از کلیدی‌ترین بحث‌های مطرح شده در بیانیه گام دوم است. رهبری معظم در بیانیه آورده‌اند: "دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دویست‌ساله فراهم کند و با وجود تهیدستی در بنیانهای اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آنها را به دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه‌ی دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم".

در این چارچوب، راهبرد پیوند میان سه حوزه علم، اقتصاد و سبک زندگی، بستری را فراهم می‌کند که تأسیس آنچه به طور کلی تمدن نوین اسلامی یا حکمرانی اسلامی نامیده می‌شود را ممکن می‌سازد. تلاش در حوزه علمی باید به نحوی باشد که «نظریه علمی جمهوری اسلامی برای پیشبرد حوزه اقتصادی با توجه به مؤلفه‌های اساسی تشکیل دهنده سبک زندگی» صورت پذیرد. به عبارت دیگر، زمانی که نظریه علمی جمهوری اسلامی در حوزه اقتصادی ناظر به ابعاد اجتماعی و فرهنگی خود بتواند چارچوب تأثیرگذاری اقتصاد بر سبک زندگی افراد در جامعه اسلامی را توضیح دهد و الگوی خود را با الگوهای اقتصادی شرق و غرب را تمایز ببخشد، گام بلندی در مسیر تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و استحکام بخشیدن به حکمرانی اسلامی برداشته است (نوده فراهانی، ۱۳۹۸: ۲۱).

۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آنچه در این کوتاه به آن پرداخته شد، مجموعه‌ای از بیانات رهبر معظم انقلاب در مورد حکمرانی اسلامی بود. در این نوشتار تلاش شد تا از طریق تحلیل محتوای سخنرانی‌های حضرت آیت الله خامنه‌ای به ویژگی‌های حکمرانی اسلامی و حکمران مسلمان دست یابیم. نتیجه تحلیل آن شد که حکمرانی اسلامی باید ۸ ویژگی داشته باشد و در راه اعتلای آن تلاش نماید. این ویژگی‌ها عبارتند از: ۱- تلاش برای استقرار توحید در جامعه، ۲- در نظر گرفتن تقوا در اداره امور، ۳- رعایت اخلاق انسانی و دوری از نگاه تبعیض‌آمیز، ۴- تلاش در جهت پیشروی در

مباحث علمی، ۵- حفظ و تقویت بنیه دفاعی، ۶- توجه به اصل محوربودن مردم در جامعه، ۷- حرکت جهادی برای دستیابی به اهداف و ۸- باور عمومی به توانایی‌های بومی.

از سوی دیگر فرد یا افرادی که بعنوان حکمران در جامعه اسلامی (حکمرانی اسلامی) شناخته می‌شوند نیز باید آراسته به ویژگی‌هایی باشند. مهمترین ویژگی حکمران این است که توانایی خود را فقط در جهت سعادت مردم به کار بگیرد و حقوق ملت را تا حد ممکن رعایت نماید؛ چرا که حکمران در جامعه اسلامی از مردم است و باید همیشه نماینده مردم در تمام امور باشد. همچنین حکمران باید از شهوات و تمایلات نفسانی- یعنی تلاش برای دستیابی به اهداف شخصی- دوری نماید و نفس خویش را چنان تحت کنترل خویش داشته باشد که هیچ‌گاه از مسیر درست منحرف نگردد.

اگر چنین ویژگی‌هایی در حکمرانی اسلامی رعایت شود، جامعه از نعمت‌های آن متنعم خواهد شد. رهبر انقلاب دستاوردهای جمهوری اسلامی را ناشی از انقلاب اسلامی می‌دانند که زمینه را برای تحقق حکمرانی اسلامی مهیا کرده است. ایشان معتقدند در حالی که موانع و مشکلات همیشه در این مسیر وجود داشته، دستاوردهای بسیاری برای جامعه نیز ایجاد کرده است.

رهبر انقلاب آینده حکمرانی اسلامی و تداوم آن را- که در حقیقت ادامه مسیر انقلاب اسلامی است- در گروی تلاش در گسترش و پیشروی در سه حوزه علم، اقتصاد و سبک زندگی می‌دانند. در عین حال ایشان ضمن روشن دانستن آینده کشور می‌فرمایند:

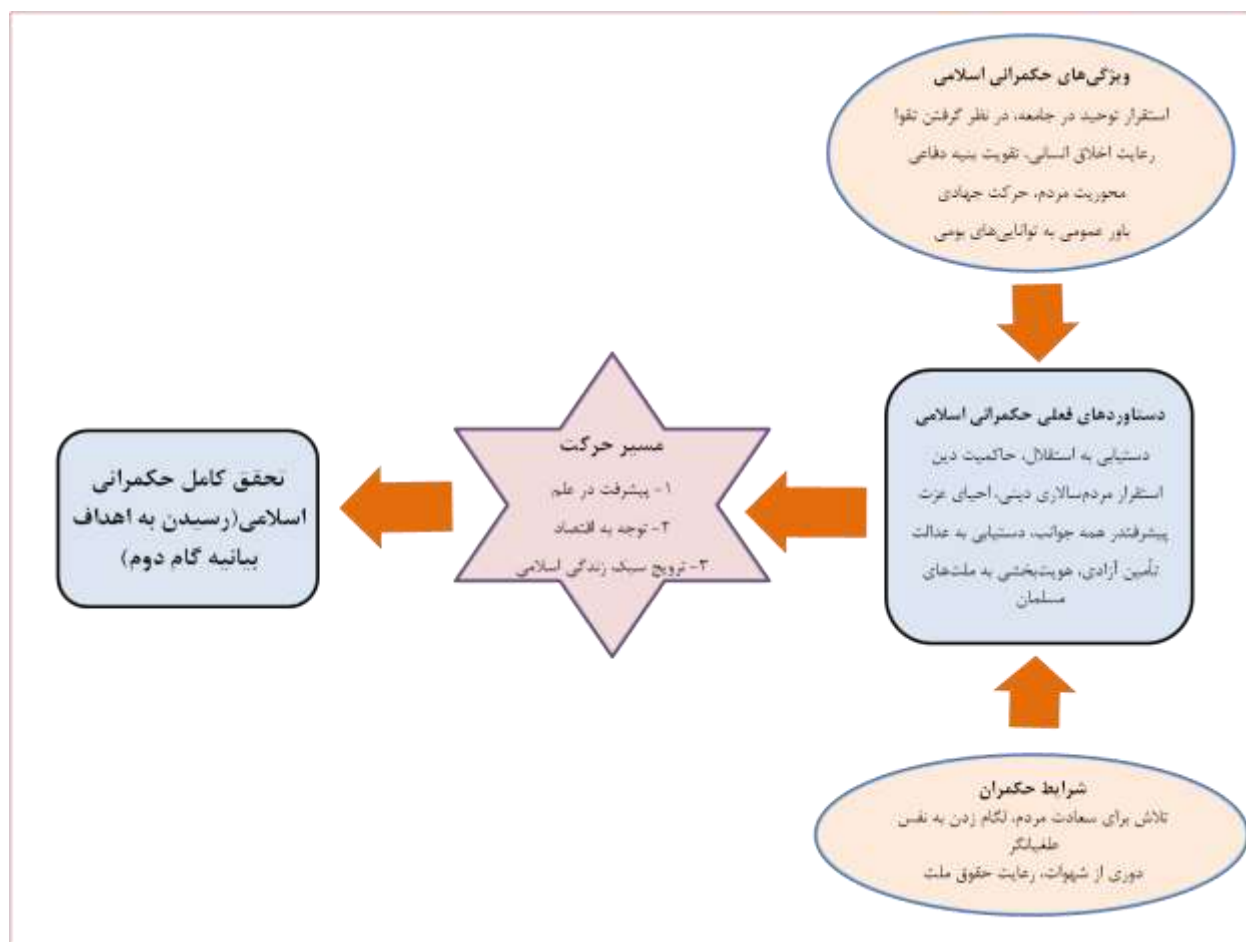
"مطمئن باشید آن حقیقتی که بر آینده‌ی این تاریخ و این جامعه حکمرانی خواهد کرد، عبارت است از همان خطّ روشنی که سرانگشت شهدا به آن اشاره کرد. آن راهی که شهدا در آن قدم برداشتند و با عمل و فداکاری خودشان آن را برای ذهن بشریت امروز - که در ماده و فساد و تباهی و بدبختی‌های خودش غرق است- مطرح کردند، خطّ حرکت به سمت سعادت بشریت، با هدایت الهی و با تلاشی برابر جان انسان است. امام شهیدان، بعد از قرن‌ها بنیانگذار و تجدید کننده‌ی این راه بود. این همان خطّی است که

سرنوشت ملت ایران، سرنوشت این کشور و سرنوشت این تاریخ به آن متصل است"

(بیانات در دیدار اعضای گروه تفحص شهدا، ۲۰/۱۲/۱۳۷۹).

چارچوب استخراج شده از تحلیل محتوای کیفی بیانات رهبری در سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۸ که تشریح کننده

نظرات ایشان است به طور خلاصه در نمودار زیر ذکر می‌شود:

منابع

۱- پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری به نشانی: www.khamenei.ir

۲- نوده فراهانی، اسماعیل (۱۳۹۸)، دلالت‌های حکمرانی و سیاستگذاری بیانیه گام دوم انقلاب، مرکز

پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ، شماره مسلسل ۱۶۹۵۰.

۳- تبریزی، منصوره (۱۳۹۳)، تحلیل محتوای کیفی از منظر رویکردهای کیفی و کمی، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۴، بهار، صص ۱۳۸-۱۰۵.

- Wilkinson, David & Birmingham, Peter (2003). Using Research Instruments: A Guide for Researchers. London: Routledge